

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ННІНОТ

Кафедра фінансів ім. С. І. Юрія

СВЕРГУН ЛЮДМИЛА ДМИТРІВНА

кваліфікаційна робота на тему:

**СОЦІАЛЬНІ ТРАНСФЕРТИ В СКЛАДІ ДОХОДІВ
ДОМОГОСПОДАРСТВ: ПРОБЛЕМИ ОПТИМІЗАЦІЇ**

Науковий керівник:

д.е.н., доцент Шулюк Б. С.

ТЕРНОПІЛЬ 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФЕРТІВ В СИСТЕМІ ДОХОДІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ, ЇХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	6
1.1. Економічний зміст соціальних трансфертів як елементу соціального вирівнювання добробуту населення.....	6
1.2. Організаційне та нормативно-правове забезпечення надання соціальних трансфертів населенню.....	11
РОЗДІЛ 2. МОНІТОРИНГ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПРАКТИКИ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФЕРТІВ ТА ЇХ РОЛЬ В СИСТЕМІ ДОХОДІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ.....	18
2.1. Аналіз соціальних трансфертів як джерела доходів домогосподарств.....	18
2.2. Бюджетне фінансування соціальних трансфертів: динаміка, склад і характеристика.....	26
2.3. Соціальні трансферти фондів соціального страхування в Україні: параметри оптимізації.....	33
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФЕРТІВ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОБРОБУТУ ГРОМАДЯН.....	40
ВИСНОВКИ.....	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	50

ВСТУП

Соціальна політика є провідною складовою державної діяльності, яка відповідає за добробут домогосподарств, соціальний розвиток, безпеку, соціальний захист та соціальне забезпечення громадян. Інструментом реалізації соціальної політики виступають соціальні трансфери. Система соціальних трансфертів покликана забезпечити соціальну справедливість у суспільстві, подолання фінансової нерівності, підтримки і розвитку людського потенціалу, його стабільної життєдіяльності. Соціальні трансфери в Україні представлені трьома складовими: державні соціальні гарантії, державна соціальна допомога та державне соціальне страхування. Від успішної реалізації цих напрямів діяльності держави залежить рівень добробуту громадян. Проте, сьогодні на порядку денному гостро висувуються питання щодо необхідності не лише надання соціальних допомог громадянам, які попали у складні життєві обставини, а й залучення їх до суспільно-корисної діяльності в умовах ведення повномасштабної війни та необхідності повоєнного відновлення країни у майбутньому. Адже чисельність домогосподарств, які потребують державної соціальної допомоги в Україні за останні більше як два роки суттєво зросла, до них додалися ВПО, ветерани війни, інваліди, які потребують реабілітації, діти-сироти із тимчасово окупованих територій та інші, а фінансові можливості держави є обмеженими і виснажені потребами війни. Усе вище зазначене визначило актуальність досліджуваної теми.

Проблемні аспекти функціонування соціального захисту та надання соціальних трансфертів піднімають багато науковців та практиків, зокрема: Андрейцева І., Горин В., Завгородня С., Кізима Т., Перегудова Т., Петрушка О., Сидорчук А., Ситник Н., Швайко М., Шишкін В., Шулюк Б. та інші.

Метою випускної кваліфікаційної роботи є узагальнення та систематизація проблемних аспектів соціальних трансфертів, визначення їх місця і ролі в системі доходів домогосподарств, пошук аналіз практичних

рекомендацій щодо удосконалення системи соціальних трансфертів та визначення напрямів підвищення якості їх надання.

Досягнення поставленої у кваліфікаційній роботі мети потребує вирішення наступних *завдань*:

- розкрити економічний зміст соціальних трансфертів як складову забезпечення суспільного добробуту домогосподарств;
- висвітлити організаційне та нормативно-правове забезпечення надання соціальних трансфертів населенню;
- проаналізувати вітчизняну практику надання соціальних трансфертів та їх місце в системі доходів домогосподарств;
- оцінити рівень соціальних трансфертів фондів соціального страхування;
- намітити напрями підвищення ефективності соціальних трансфертів в частині забезпечення зростання добробуту домогосподарств.

Об'єктом дослідження виступають соціальні трансфери в системі доходів домогосподарств .

Предметом дослідження слугують теоретичні засади і прикладні аспекти забезпечення системи надання соціальних трансфертів в частині державної соціальної підтримки рівня доходів домогосподарств та обґрунтування механізмів їх надання.

При написанні випускної кваліфікаційної роботи використано різноманітні *методи наукового дослідження*, зокрема: проведено аналіз джерел літератури з питань економіки, фінансів, соціології, що сприяло реальній оцінці рівня поставленої проблеми. Систематизація, співставлення та узагальнення отриманих знань для більш конкретного розуміння змісту досліджуваної проблеми. Логіко-семантичні методи використовувалися в частині здійснення наукового пошуку взаємозв'язку і залежності між теоретичними концепціями та реальними практичними показниками. Порівняння, синтез, аналіз, індукція і дедукція сприяли розумінню проблематики та дозволили більш критично оцінити наявні проблеми у сфері надання соціальних трансфертів в умовах обмежених фінансових ресурсів держави.

Інформаційною базою дослідження стали наукові фахові публікації у періодичних виданнях, монографії, підручники і посібники, нормативно-правова база з питань соціальної політики та соціальних трансфертів, статистичні матеріали Державної служби статистики України, звіти про виконання державного та місцевих бюджетів України, Пенсійного фонду України, Фонду ЗДССБ.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у здійсненні комплексного аналізу щодо місця і ролі соціальних трансфертів в системі доходів домогосподарств, їх вплив на вирівнювання доходів окремих категорій громадян, державну фінансову підтримку шляхом надання різного виду соціальних допомог та соціальних послуг; визначення та обґрунтування напрямів трансформації соціальних трансфертів із суто фінансової допомоги на інструмент підтримки військової економіки в період війни.

Практичне значення отриманих результатів. Результати наукового дослідження можуть мати місце при удосконаленні системи надання соціальних трансфертів домогосподарствам в частині залучення їх до суспільно-корисної діяльності в умовах війни та використовуватися у практичній діяльності органами ДСЗ та місцевого самоврядування.

Результати дослідження було опубліковано у Збірнику матеріалів конференції XXI Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів і молодих вчених *Фіскальна політика України в умовах євроінтеграційних процесів*, Тернопіль: ЗУНУ, 2024. Том 2. на тему: «Економічний зміст та функції соціальних трансфертів як елементу суспільного добробуту населення», а також у Збірнику наукових праць кафедри фінансів ім. С. І. Юрія *Фінансове забезпечення сталого розвитку*. Тернопіль: ЗУНУ, 2024. Випуск 4. на тему: «Бюджетне фінансування соціальних трансфертів: аналітичний огляд».

Кваліфікаційна робота містить вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел. Загальний обсяг становить 54 сторінки. Робота містить 9 таблиць, 8 рисунків. Список використаних джерел налічує 50 джерел.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФЕРТІВ В СИСТЕМІ ДОХОДІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ, ЇХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1.1. Економічний зміст соціальних трансфертів як елементу соціального вирівнювання добробуту населення

Соціальні трансферти є важливою складовою економічної системи, що впливає на рівень доходів домогосподарств і виконує роль перерозподілу ресурсів у суспільстві. Економічний зміст соціальних трансфертів полягає в тому, що вони забезпечують фінансову підтримку тим групам населення, які з різних причин не можуть забезпечити собі достатній рівень доходу, зокрема пенсіонерам, інвалідам, безробітним та іншим соціально вразливим категоріям громадян.

Соціальні трансферти включають різні види державної допомоги та виплат, такі як пенсії, соціальні допомоги, стипендії, допомоги по безробіттю, субсидії на оплату житлово-комунальних послуг та інші виплати. Основна мета соціальних трансфертів – зменшення нерівності в доходах, забезпечення мінімального рівня життя та соціальної стабільності в країні.

В системі доходів домогосподарств соціальні трансферти виконують функцію перерозподілу національного доходу, зменшуючи рівень бідності та підтримуючи добробут громадян, які перебувають у складних життєвих обставинах. Вони також стимулюють споживчий попит, що впливає на економічний розвиток країни, забезпечуючи стабільність внутрішнього ринку через збільшення купівельної спроможності населення.

Поняття «соціальні трансферти» розглядається багатьма авторами та економістами, кожен із яких висловлює свій підхід до його змісту та функцій. Ось кілька основних поглядів різних авторів на це поняття. Так, С. Онишко вважає, що соціальні трансферти є «інструментом перерозподілу доходів, які спрямовані на зниження соціальної нерівності» [22]. Автор наголошує на тому,

що «соціальні трансфери допомагають підтримувати мінімальний рівень життя для найбільш вразливих верств населення, виконуючи стабілізаційну функцію в економіці» [22].

Т. Перегудова вбачає у соціальних трансфертах механізм «вбудованого захисту» проти ринкових криз. Вона підкреслює, що «соціальні виплати є частиною державної політики, яка покликана захистити населення від соціальних ризиків і небезпек, що виникають у ринковій економіці» [24]. В. Шишкін підкреслює важливість державного втручання в економіку, також підтримує використання соціальних трансфертів як частину фінансової політики. Він вважає, що «через соціальні виплати держава може стимулювати споживання, збільшуючи загальний попит і сприяючи економічному зростанню, особливо під час криз» [48].

А. Сидорчук розглядає соціальні трансфери як ключовий елемент «держави добробуту». На його думку, «трансфери можуть мати різні форми залежно від моделі соціального захисту, яка панує в країні (скандинавська, континентальна або ліберальна модель)» [40]. Він наголошує, що соціальні виплати можуть як стимулювати, так і знижувати залежність громадян від держави.

Н. Ситник розглядає соціальні трансфери з погляду їхнього впливу на розвиток інституцій. Він підкреслює, що «стабільні та прозорі системи соціальних виплат сприяють розвитку інституційної довіри та економічного зростання» [41].

Економісти сучасності розглядають соціальні трансфери, як «гарантовані державою, безоплатні допомоги (у натуральній та грошовій формах) малозабезпеченим верствам населення, (що вже/або ще не працюють), які надаються та регулюються законодавчими документами з метою підтримки на належному рівні особистісного (фізіологічного, соціально-психологічного та морального) відтворення, враховуючи соціальні стандарти та нормативи» [38].

За своїм змістом соціальні трансфери відображають «систему грошових або натуральних виплат населенню, не пов'язаних з його участю у

господарській діяльності в даний час або в минулому» [25]. Проте, складовою успішної та ефективної соціальної політики стають соціальні стандарти при умові відповідності розмірів і видів соціальних виплат актуальним державним пріоритетам, а реальні механізми їх забезпечення відповідають захисту суспільного добробуту громадян. Сьогодні актуальним пріоритетом у сфері державної соціальної політики є «досягнення оптимального балансу між необхідністю підтримати найбільш нужденних верств населення та подолання необґрунтованої соціальної нерівності» [39]. З цієї позиції соціальні трансферти повинні розглядатися як елемент активної політики соціального вирівнювання доходів громадян та як необхідний доповнював системи соціальних стандартів для населення. Завдання соціальної політики держави, які можна вирішити з допомогою системи соціальних трансфертів, представлено на рис. 1.1.

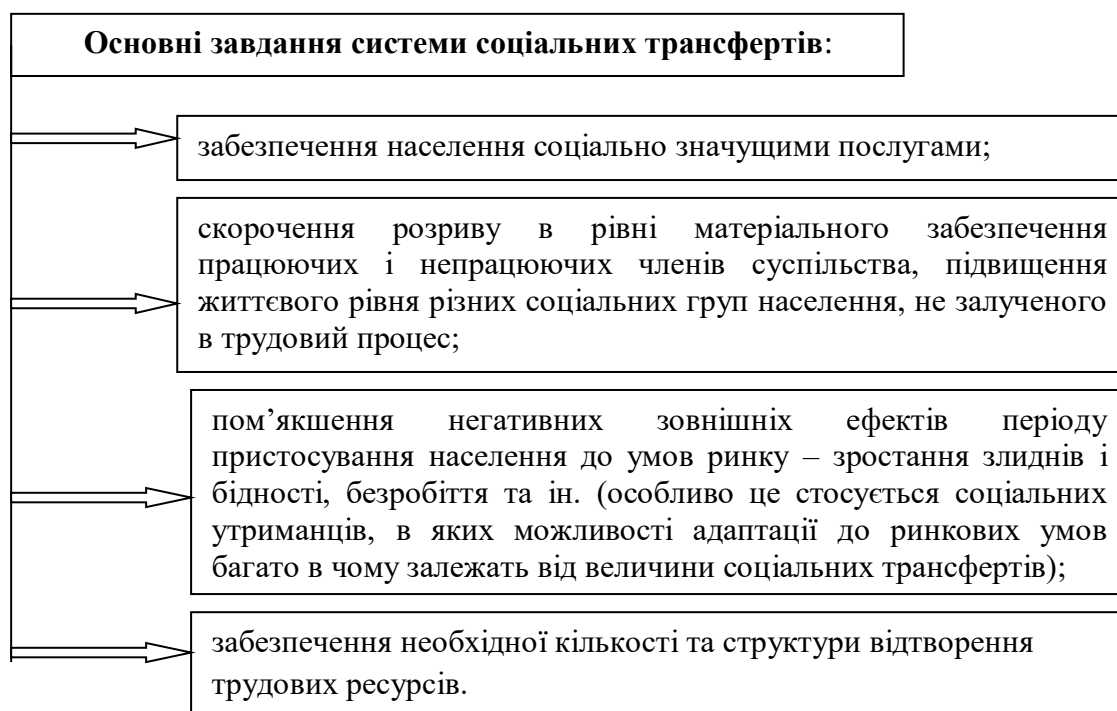

Рис. 1.1. Основні завдання системи соціальних трансфертів при реалізації державної соціальної політики [38]

Таким чином, погляди різних авторів на зміст соціальних трансфертів відображають різноманітність підходів до розуміння їхньої ролі в економіці та суспільстві – від перерозподілу доходів і підтримки добробуту до інструменту стабілізації економіки та соціальної рівноваги.

Соціальні трансфери виконують важливі функції, спрямовані на підтримку добробуту населення та забезпечення соціальної стабільності в суспільстві. Основні функції соціальних трансфертів подано на рис. 1.2.

Рис. 1.2. Функції соціальних трансфертів [19]

Перерозподільча функція полягає в перерозподілі доходів і багатства між різними верствами населення для зниження економічної нерівності. Держава мобілізує ресурси через податкові надходження та інші платежі та перерозподіляє їх у вигляді соціальних виплат та пільг для тих категорій громадян, хто найбільше їх потребує (пенсіонери, малозабезпечені, люди з інвалідністю тощо). Характерною особливістю цієї функції є: зменшення розриву між «багатими та бідними» громадянами; забезпечення рівності можливостей; підтримка соціальної справедливості.

Функція соціального захисту забезпечує захист населення від соціальних ризиків, таких як безробіття, втрата працездатності, старість, хвороби тощо. Соціальні трансфери компенсують втрати доходів і дозволяють громадянам підтримувати мінімальний рівень життя. Специфічною особливістю даної функції є: гарантування основних життєвих стандартів для всіх категорій населення; підтримка громадян в умовах економічної нестабільності чи особистих криз.

Функція регулювання ринку праці передбачає, що соціальні трансфери сприяють стабілізації ринку праці, особливо через допомогу з безробіття, виплати по тимчасовій непрацездатності та програми професійної підготовки або перекваліфікації. Ця функція допомагає людям повернутися на ринок праці або отримати нові навички для підвищення конкурентоспроможності. Її особливістю є: стимулювання активного пошуку роботи; запобігання тривалому безробіттю; підтримка соціальної інтеграції безробітних.

Функція підтримка демографічної політики проявляється через виплати на дітей, допомогу багатодітним сім'ям та інші форми соціальної підтримки держава сприяє покращенню демографічної ситуації, стимулює народжуваність та підтримує сім'ї. Її практичним результатом є: зростання народжуваності; підтримка молодих сімей та дітей; сприяння підвищенню якості життя дітей.

Стабілізаційна функція передбачає виконання соціальними трансфертами функції стабілізатора економіки під час криз та рецесій, оскільки дозволяє забезпечити населення додатковими фінансовими ресурсами для споживання. Це зменшує негативні наслідки економічних коливань і підтримує сукупний попит на товари та послуги. Її основною характеристикою є: запобігання економічним та соціальним потрясінням; підтримка споживання під час економічних спадів; стабілізація рівня життя населення.

Інвестиційна функція має на меті те, що соціальні трансфери можуть розглядатися як інвестиція у людський капітал, зокрема через виплати на освіту, охорону здоров'я, професійну підготовку та соціальну інтеграцію вразливих груп населення. Такі інвестиції допомагають підвищити рівень кваліфікації, що, в свою чергу, підвищує продуктивність праці та загальний рівень добробуту громадян. Її основною характеристикою є: довгострокове покращення якості людського капіталу; сприяння розвитку професійних навичок; підвищення конкурентоспроможності на ринку праці.

Стримуюча функція полягає у запобіганні соціальному відчуженню та напруженню в суспільстві, спричиненому економічними негараздами. Завдяки соціальним трансфертам, держава зменшує ризик соціальних конфліктів,

протестів та зростання злочинності. Її реалізація вбачає: збереження соціальної стабільності; запобігання виникненню соціальної напруги та протестів; зниження рівня бідності населення.

Мотиваційна функція полягає у тому, що соціальні трансфери мають на меті не лише допомагати громадянам, але й стимулювати їх до активних дій щодо самостійного поліпшення свого становища (навчання, перекваліфікацію або пошук нових можливостей працевлаштування). Її базовими засадами є: підтримка активної участі у суспільному житті; стимулювання до пошуку роботи; заохочення до розвитку професійних навичок.

Кожна із зазначених функцій є важливою складовою державної соціальної політики, яка забезпечує економічну стабільність, розвиток людського капіталу, соціальну справедливість в суспільстві та зростання суспільного добробуту населення.

1.2. Організаційне та нормативно-правове забезпечення надання соціальних трансфертів населенню

Організаційне та нормативно-правове забезпечення надання соціальних трансфертів в Україні є важливим механізмом реалізації державної соціальної політики, спрямованої на підтримку населення та забезпечення його соціальної захищеності. Це система законодавчих та підзаконних актів, яка регулює види, умови, порядок надання та фінансування соціальних виплат, допомог і пільг для різних категорій громадян.

Нормативно-правове регулювання у сфері надання соціальних трансфертів регулюється Конституцією України [20], Сімейним кодексом України [43], Законами України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [30], «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [29], «Про соціальні послуги» [36], постановами Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 р. № 1751 «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми» [34], від 24.02.2003 р. № 250 «Про

затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям» [35], від 21.10.1995 р. № 848 «Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива» [37] та іншими.

Конституція України закріплює соціальну орієнтацію держави та визначає основні принципи соціального захисту. Відповідно до статті 46 Конституції, «кожен громадянин має право на соціальний захист, що включає право на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, старості, безробіття з незалежних від людини обставин» [20].

Законом України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [30] регулюється порядок призначення та виплати соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям на підставі їхнього фінансового стану.

Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [31] визначає механізми функціонування пенсійної системи та надання пенсій громадянам, які досягли пенсійного віку або втратили працездатність.

Закон України «Про зайнятість населення» [33] регулює питання підтримки безробітних осіб, зокрема виплату допомоги по безробіттю, а також заходи з підвищення зайнятості населення.

Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [32] забезпечує правову основу соціального страхування на випадок тимчасової непрацездатності, безробіття, материнства, нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань.

Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [29] регулює порядок надання допомоги при народженні дитини, по догляду за дитиною, для одиноких матерів та інших видів допомог, пов'язаних із дітьми.

Кабінет Міністрів України ухвалює постанови, які деталізують механізми надання соціальних трансфертів та реалізації соціальних програм. Наприклад, постанови стосовно виплати субсидій, допомоги на житлово-комунальні

послуги, компенсаційних виплат різним категоріям населення. Так, Постанова «Про порядок призначення житлових субсидій» [37] визначає процедуру надання громадянам субсидій для покриття витрат на оплату житлово-комунальних послуг.

Міністерство соціальної політики України видає накази та інші нормативні акти, що уточнюють порядок надання соціальних виплат, пільг та допомог, а також організовують роботу установ, які забезпечують соціальний захист населення. Цим органом розробляються методики обрахунку доходів домогосподарств для призначення соціальних допомог та соціальних трансфертів.

Україна є учасницею багатьох міжнародних угод та конвенцій, зокрема, Конвенцій Міжнародної організації праці (МОП) щодо соціального захисту, соціальних стандартів та забезпечення рівного доступу до соціальних послуг.

Європейська соціальна хартія (ратифікована Україною) встановлює міжнародні зобов'язання щодо гарантування соціальних прав, які включають право на соціальний захист та отримання соціальних трансфертів.

Ключові аспекти нормативно-правового забезпечення соціальних трансфертів дає детальні тлумачення організації надання соціальних трансфертів в Україні. Зокрема:

- право на соціальні виплати передбачає законодавче закріплення прав громадян на різні форми соціальних трансфертів, включаючи пенсії, допомогу по безробіттю, пільги та субсидії;

- порядок надання допомоги – це детальний опис умов та критеріїв, на основі яких здійснюється призначення соціальних виплат, а також терміни та обсяги таких виплат;

- фінансування соціальних трансфертів передбачає законодавче врегулювання джерел фінансування соціальних програм, які можуть включати кошти державного і місцевих бюджетів, кошти соціальних страхових фондів та інші джерел фінансування;

– моніторинг та контроль передбачає перелік юридично врегульованих процедур, які передбачають системи моніторингу та контролю за наданням соціальних трансфертів, а також відповідальність за порушення у сфері соціальної політики.

Нормативно-правове забезпечення соціальних трансфертів в Україні дозволяє ефективно реалізовувати політику соціальної підтримки населення, забезпечуючи громадян належним рівнем соціальної захищеності та створюючи механізми для боротьби з бідністю та соціальною нерівністю.

Соціальні трансфери в Україні – це один із ключових механізмів підтримки населення, які допомагають зменшити нерівність та забезпечити соціальний захист громадян. Вони існують у різних формах, що дозволяє охопити різні верстви населення залежно від їхніх потреб та соціальних ризиків. Основні форми соціальних трансфертів, які функціонують в Україні, представлено на рис. 1.3.

Зокрема, *грошові виплати* є найпоширенішою формою соціальних трансфертів, яка передбачає надання фінансової допомоги певним категоріям населення. До них належать: пенсії, допомоги по безробіттю, соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям, допомоги на дітей.

Пенсії – це виплати для осіб, які досягли пенсійного віку, або тих, хто втратив працездатність через інвалідність чи професійні захворювання. В Україні пенсії надаються як у рамках солідарної системи, так і через накопичувальну систему.

Допомога по безробіттю – виплати, що здійснюються особам, які втратили роботу та зареєструвалися у центрі зайнятості. Соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям – виплата фінансової підтримки сім'ям, чий дохід є нижчим за прожитковий мінімум. Допомога на дітей – фінансова підтримка сімей із дітьми, зокрема допомога при народженні дитини, допомога самотніми матерями, тимчасова допомога дітям, чий батьки ухиляються від сплати

аліментів

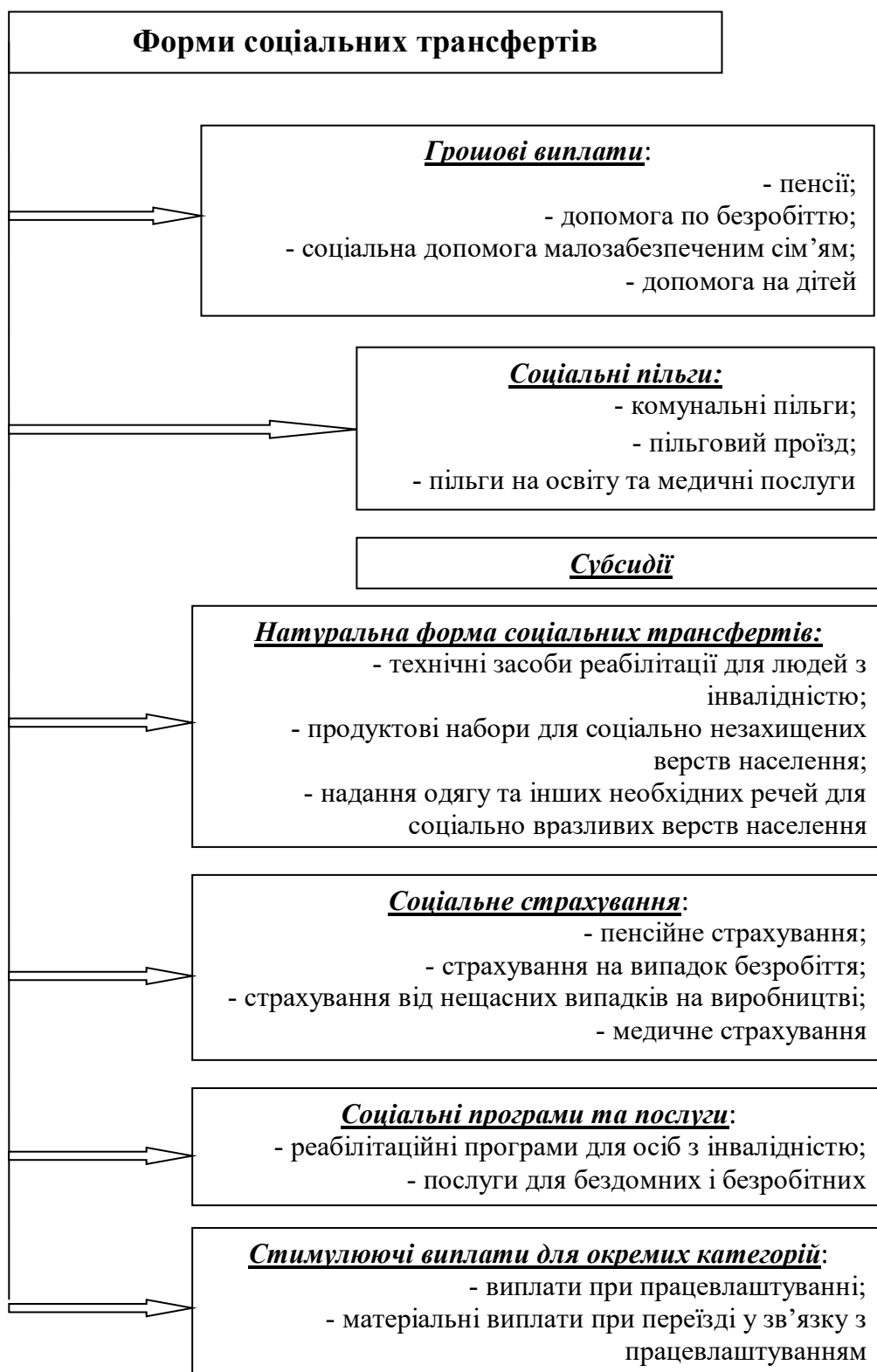

Рис. 1.3. Форми соціальних трансфертів, які використовуються в Україні

Примітка. Складено за даними [48]

Наступною формою соціальних трансфертів є *соціальні пільги*, які виступають іншою формою соціальних трансфертів, що надається у вигляді знижок або повного звільнення від певних витрат. До них належать: комунальні пільги, пільговий проїзд, пільги на освіту та медичні послуги.

Комунальні пільги – знижки на оплату житлово-комунальних послуг для окремих категорій населення, таких як ветерани, інваліди, учасники бойових дій, багатодітні сім'ї. Пільговий проїзд – можливість повністю або частково безоплатного користування громадським транспортом для окремих категорій громадян (пенсіонери, люди з інвалідністю, ветерани). Пільги на освіту та медичні послуги – наприклад, знижки або безкоштовне навчання у вищих навчальних закладах для дітей-сиріт, дітей з багатодітних сімей або інших соціально вразливих груп.

Специфічною формою соціальних трансфертів є *субсидії* як форма адресної соціальної допомоги, яка надається громадянам для покриття витрат на оплату житлово-комунальних послуг. Ця допомога призначається малозабезпеченим сім'ям, які не мають достатніх доходів для самостійної оплати послуг. Субсидії дозволяють знизити фінансове навантаження на родини та підтримувати житлові умови на прийнятному рівні.

Натуральна форма соціальних трансфертів передбачає надання товарів, послуг або іншої допомоги в натуральній формі. В Україні до цієї форми належать:

- технічні засоби реабілітації для людей з інвалідністю (інвалідні візки, протези, слухові апарати тощо);
- продуктові набори для соціально незахищених верств населення (малозабезпечених, пенсіонерів, безпритульних).
- надання одягу та інших необхідних речей для соціально вразливих категорій громадян через благодійні організації або місцеві соціальні служби.

Соціальне страхування як форма соціальних трансфертів включає систему обов'язкових страхових внесків, які забезпечують виплати у випадку настання певних соціальних ризиків. В Україні соціальне страхування охоплює:

- пенсійне страхування – формування пенсійних виплат через обов'язкові внески працездатних громадян;
- страхування на випадок безробіття – фінансова підтримка громадян, які втратили роботу;
- страхування від нещасних випадків на виробництві – виплати у разі професійної травми або професійного захворювання.
- медичне страхування – передбачає покриття витрат на лікування у випадку хвороби.

Соціальні програми та послуги також є окремою формою соціальних трансфертів. Зокрема, соціальні програми включають різні види допомоги, спрямовані на поліпшення умов життя громадян, зокрема:

- реабілітаційні програми для осіб з інвалідністю, включаючи надання спеціалізованих послуг та забезпечення відповідними засобами;
- послуги для бездомних та безробітних – допомога у пошуку житла, працевлаштуванні, а також надання соціальних і психологічних консультацій.

Стимулюючі виплати є формою соціальних трансфертів, яка стимулює громадян до певної діяльності. Її видами є:

- виплати при працевлаштуванні для осіб, які довго перебували без роботи, або для тих, хто працевлаштовується на державну службу;
- матеріальні виплати при переїзді у зв'язку з працевлаштуванням у регіонах із дефіцитом робочої сили.

Таким чином, соціальні трансферти мають на меті підтримувати добробут найуразливіших верств населення та зменшувати соціальну нерівність шляхом перерозподілу фінансових ресурсів держави.

РОЗДІЛ 2.

МОНІТОРИНГ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПРАКТИКИ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФЕРТІВ ТА ЇХ РОЛЬ В СИСТЕМІ ДОХОДІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ

2.1. Аналіз надання соціальних трансфертів як джерела доходів домогосподарств

Доходи домогосподарств є важливим фактором, що впливає на рівень життя та добробут населення. Вони відображають сукупність усіх надходжень, які отримує домогосподарство протягом певного періоду, зазвичай місяця або року. Доходи домогосподарств є ключовим елементом при оцінці добробуту населення та рівня економічного розвитку країни загалом.

За видами доходи домогосподарств поділяють на основні (трудові) доходи (заробітна плата, доходи від самозайнятості), пасивні доходи (доходи від капіталу, ренти), доходи від трансфертів (соціальні виплати, грошові перекази) і натуральні доходи. Так, заробітна плата є основним джерелом доходів для більшості домогосподарств. Вона формується як оплата праці за виконану роботу за трудовим договором. Доходи від самозайнятості – це доходи осіб, які працюють на себе (фермери, ремісники, приватні підприємці). Вони не отримують заробітну плату, але їх дохід залежить від успішності власної фінансово-господарської діяльності.

Серед пасивних доходів значне місце посідають доходи від капіталу, які включають відсотки за банківськими вкладами, дивіденди від акцій та облігацій, орендну плату за нерухоме майно або інші активи. Ще одним видом пасивних доходів домогосподарств є рента – це плата за використання майна, яке належить домогосподарству.

Трансфертними доходами домогосподарств є різні види соціальних виплат, які включають: включають пенсії, допомоги по безробіттю, виплати на дітей, стипендії, субсидії на оплату комунальних послуг. Це доходи, які домогосподарства отримують від держави чи інших організацій. До

трансфертних доходів також відносять грошові перекази – це кошти, які надходять від родичів чи знайомих з-за кордону або з інших регіонів країни.

Натуральними доходами домогосподарств є товари або послуги, отримані не за гроші, а в натуральній формі. Наприклад, продукти харчування, вирощені на власній ділянці, чи послуги, надані родичами без грошової компенсації.

Характерними особливостями доходів домогосподарств є розмір доходів, який визначає рівень добробуту домогосподарства. Високі доходи дають змогу домогосподарству задовольняти не лише базові потреби, а й формувати інвестиційні ресурси і вкладати їх за різними напрямками життєдіяльності домогосподарств: освіту, здоров'я та відпочинок або ж у власну підприємницьку діяльність. Низький рівень доходів обмежує доступ домогосподарств до згаданих можливостей.

Вагомою характеристикою доходів домогосподарств є їх структура, яка відображає джерела походження коштів. У різних країнах та серед різних груп населення структура доходів може суттєво відрізнятися. Наприклад, в одних домогосподарствах основним джерелом можуть бути трудові доходи, а в інших – соціальні виплати чи пасивні доходи.

Динаміка доходів домогосподарств показує, як може змінюватися обсяг доходів домогосподарств за певний період часу. Зростання доходів свідчить про фінансову стабільність та стійкість домогосподарств, тоді як їх зниження може бути ознакою наявності економічних ризиків і загроз забезпечення життєдіяльності такого домогосподарства.

Ще однією характеристикою доходів домогосподарств є нерівність у доходах, яка вказує на ступінь розподілу фінансових ресурсів у суспільстві. Висока нерівність доходів домогосподарств може свідчити про наявність соціальних протиріч, таких як: відсутність рівного доступу усіх громадян до якісної освіти, медичних послуг, відпочинку, забезпечення базових потреб життєдіяльності людини.

У таблиці 2.1 подано динаміку, склад і характеристику доходів домогосподарств в Україні.

Таблиця 2.1

Динаміка, склад і структура доходів домогосподарств в Україні за період 2019-2021 років у середньому на домогосподарство, грн.

Джерела доходів	2019	2020	2021		сальдо 2021 р до 2019 р.
			грн.	%	
Всього доходів, в тому числі:	12118,5	12432,3	14490,6	100,0	2372,1
-- оплата праці	6945,1	7245,31	8659,49	59,7	1714,39
- доходи від підприємницької діяльності або само зайнятості	792,91	714,86	827,95	5,7	34,58
- доходи від продажу сільськогосподарської продукції	291,08	267,74	362,55	2,5	71,47
- доходи від власності	128,57	151,72	178,14	1,2	49,57
- пенсії	1982,59	2236,9	2511,07	17,3	528,48
- стипендії	33,67	26,21	34,39	0,2	0,72
- допомоги, пільги, субсидії та інші виплати готівкою	289,36	326,23	337,95	2,3	48,59
- грошова допомога від родичів, аліменти та інші доходи	681,76	701,62	704,94	4,9	23,18
Грошові доходи, всього	11145	11670,6	13616,5	93,9	24771,5
- вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель	431,98	406,71	439,59	3,0	7,61
- пільги та субсидії безготівкові на оплату ЖКП	136,34	41,08	55,96	0,4	-80,38
- грошова оцінка допомоги від родичів та інших осіб продовольчими товарами	137,39	129,42	135,89	0,9	-1,5
Негрошові доходи, всього	705,71	577,21	631,44	4,3	-74,27
Всього загальних доходів	11850,8	12247,8	14247,9	98,3	2397,1
- доходи від продажу майна і нерухомості	53,58	10,05	60,04	0,4	6,46
- позики, повернені борги	214,14	174,42	182,61	1,3	-31,53

Примітка. Складено за даними [4]

Дані, наведені у таблиці 2.1 зображають щорічні обстеження домогосподарств в Україні, проведені Державною службою статистики України (ДССУ) і вони дозволяють отримати найбільш достовірну інформацію про джерела фінансових ресурсів домогосподарств в Україні. Зокрема, дані таблиці стосуються рівня і джерел доходів домогосподарств, отриманих за місяць, у середньому по Україні. ДССУ поділяє доходи домогосподарств на грошові і не грошові доходи, а також сукупні ресурси домогосподарств, які включають окрім загального обсягу доходів домогосподарств позики і повернені борги, а

також доходи від продажу майна і нерухомості. Так, грошові надходження домогосподарств становили в межах 94–96 % усіх загальних доходів, їх номінальний рівень за підсумками 2020 року зріс на 22 % у порівнянні з 2019 роком (ріст склав 2471,44 грн.). Проте, з огляду на зростання індексу споживчих цін у 2021 році на 9,3 %, фактичний ріст грошових доходів склав 12,7 %. Найбільшу питому вагу у структурі доходів домогосподарств становила оплата праці, яка зросла з 62% у 2019 році до 63 % у 2021 році. Другим за обсягом джерелом доходів є пенсії, які у 2019 році становили 17,8 %, у 2020 році – 19,2 %, а у 2021 році – 18,4 %).

За період, що аналізується, питома вага негрошових доходів коливалася в межах 4–6 % від обсягу загальних доходів домогосподарств. Слід відмітити, що у групі негрошових доходів суттєво скоротилися пільги та субсидії на оплату житлово-комунальних послуг (74,27 грн.).

Загальний обсяг доходів домогосподарств за період 2019-2021 років зріс на 2372,1 грн. або на 19,5 % в розрахунку на 1 домогосподарство (з 12118,5 грн. до 14490,6 грн.).

На протязі більше ніж двадцяти років провідним джерелом даних щодо розміру та динаміки доходів домогосподарств в Україні було обстеження умов життєдіяльності домогосподарств, яке здійснювалося ДССУ з 1999 року. Після анексії Криму східних територій країни з 2014 року ці дані стали неспівставними, а в результаті початку повномасштабної війни в Україні узагалі припинилося проведення даного обстеження. Відтак, достовірну інформацію що стосується доходів домогосподарств в Україні подано лише за 2021 рік. З метою вирішення даної проблеми в грудні 2023 року за сприянням ЮНІСЕФ було здійснено обстеження соціально-економічного стану домогосподарств. Перелік основних питань даного обстеження було сформовано для забезпечення співставності з тими обстеженнями, які проводив ДССУ. Результати обстеження 2023 року дозволяють оцінити, що сталося з доходами домогосподарств з початком повномасштабної війни. Так, результати обстеження вказують на те, що «доходи працівників приватного сектору від

початку війни різко скоротилися через вимушені масові звільнення, еміграцію, простої та скорочення заробітної плати. Водночас, втрати цих доходів значною мірою компенсувалися стрімким зростанням доходів військовослужбовців. Цілком ймовірно, що значні виплати військовим дали змогу зберегти сукупні реальні доходи населення на рівні попереднього року, попри прискорення інфляції» [15].

У таблиці 2.2 з метою порівняння подано динаміку загальних доходів домогосподарств в розрахунку за місяць у 2021 році та у 2023 році.

Таблиця 2.2

Середньомісячні доходи домогосподарства у 2021 та у 2023 роках, грн.
(в розрахунку на 1-не домогосподарство)

Показники	2021	2023	сальдо
Всього	14491	20257	5766
Типи домогосподарств			
З дітьми	18113	25920	7807
Без дітей	11903	18606	6703
Місцевість проживання			
	14754	22597	7843
Міська	13184	16704	3520
Сільська			
Кількість дітей у домогосподарстві			
Одна дитина	17728	25598	7870
Дві дитини	19587	27070	7483
Троє та більше дітей	19558	24988	5430

Примітка. Складено за даними [4; 13]

У 2023 році при порівнянні з 2021 роком сукупні середньомісячні доходи домогосподарств в Україні зросли майже на 5766 грн., однак, з урахуванням інфляції дане зростання не є таким значним. Зокрема, у цінах 2021 року дохід домогосподарств 2023 року складає 14927 грн., відтак, їх реальні доходи зросли на суму близько 500 грн. Домогосподарства з дітьми, так само, як і у 2021 році, мали вищі доходи, аніж домогосподарства без дітей: 25920 грн. проти 18606 грн., що пояснюється тим, що до другої групи включено усі домогосподарства, що складаються лише із пенсіонерів. Рівень доходів одних і інших суттєво зріс. Так, у домогосподарств із дітьми даний показник зріс на 7807 грн., а у

домогосподарств без дітей зростання склало 6703 грн. Проте, співставивши ціни 2021 і 2023 років, відмітимо, що доходи домогосподарств без дітей зросли значно більше (1808 грн. проти 987 грн. відповідно). Зазначене обумовлено тим, що за даний період пенсійні виплати мали більший темп зростання по відношенню до інших доходів громадян.

Аналіз доходів домогосподарств в розрізі місця їх проживання (місто, село) дозволило зробити висновок про те, що у 2023 році так як і у 2021 році у містах рівень доходів домогосподарств значно перевищував доходи сільського населення. Зокрема, якщо у 2021 році відмінність між ними була не дуже суттєвою, а саме 1570 грн. на одне середньо статистичне домогосподарство, то у 2023 році ця різниця склала 5893 грн. Якщо порівняти рівень доходів у співставних цінах обох років, то у домогосподарств, які проживають у місті вони збільшилися на 1897 грн., а доходи домогосподарств, які проживають у сільській місцевості, зменшилися на 875 грн. Відтак, рівень матеріального добробуту сільських мешканців значно погіршився порівняно з 2021 роком.

Співставлення рівня доходів домогосподарств в розрізі кількості дітей, то найбільше обсяг доходів зріс у домогосподарств, які мали одну дитину, а саме на 7870 грн. Загалом, доходи домогосподарств з дітьми були високими у 2021 та у 2023 роках, за абсолютними показниками вони зросли на 7483 грн. Якщо оцінювати рівень доходів домогосподарств з дітьми у співставних цінах обох років, то слід відмітити, що доходи домогосподарств, які мають одну дитину зросли на 1135 грн., домогосподарств, які мають двоє дітей – на 361 грн., а доходи домогосподарств, які мають троє і більше дітей за цей період скоротилися на 1145 грн.

Аналіз структури доходів домогосподарств вказує на те, що провідними структурними зрушеннями 2023 року у порівнянні з 2021 роком, є значне зростання питомої ваги використання заощаджень і позик (5,6 % у 2023 році проти 1,3 % у 2021 році), причому у домогосподарствах з кількістю дітей 3 і більше дана частка складала 16,8 %. До структурних зрушень 2023 року слід віднести також зменшення питомої ваги пенсій, стипендій та державних

соціальних допомог у структурі доходів домогосподарств на 4,3 % (з 19,8 % у 2021 році до 15,5 % у 2023 році). Питома вага оплати праці стала основною статтею доходів домогосподарств у 2021 та у 2023 роках (див. табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Структура доходів домогосподарств у 2021 та у 2023 роках, %

показники	2021	2023	Тип домогосподарств		Кількість дітей у домогосподарствах		
			Д/г з дітьми	Д/г без дітей	одна	дві	три і більше
Оплата праці	59,8	61,7	68,4	58,3	69,8	71,4	41,7
Дохід від самозайнятості та підприємницької діяльності	5,7	6,4	6,9	6,1	7,1	6,3	8,0
Дохід від особистих підсобних господарств	2,5	1,7	1,6	1,8	1,3	2,1	3,8
Доходи від власності	1,2	3,3	1,7	4,1	1,8	1,2	2,9
Пенсії, стипендії та державні соціальні допомоги	19,8	15,5	9,1	18,8	8,7	7,9	19,3
Допомога від недержавних волонтерських фондів, організацій (ЮНІСЕФ, ПРООН)	–	0,8	1,0	0,6	0,6	1,5	3,5
Допомоги від родичів	3,2	3,1	3,5	2,8	3,8	3,0	2,8
Пільги та субсидії	0,4	0,6	0,2	0,8	0,2	0,2	0,7
Використання заощаджень та позик	1,3	5,6	6,6	5,0	5,9	5,8	16,8
Інші доходи	1,5	1,3	0,8	1,6	0,8	0,7	0,6

Примітка. Складено за даними [48]

У 2023 році найбільшу частку доходів за статтею оплата праці володіли домогосподарства, які мають двоє дітей – 71,4 %, а найменшу частку мали домогосподарства без дітей – 58,3%. Зазначене видається цілком логічним, адже у другій групі домогосподарств переважають пенсіонери, що підтверджує питома вага таких груп доходів, як: пенсії та державні соціальні допомоги, які становлять 18,8 %. Дана група домогосподарств володіла найбільшою часткою доходів від власності – 4,1 % проти 3,3 % по інших типах домогосподарств. «У порівнянні з 2021 роком з'явилася ще одна стаття доходів: допомога від недержавних, волонтерських фондів, організацій (ЮНІСЕФ, ПРООН тощо).

Якщо по всіх типах домогосподарств вона складає лише 0,8 %, то для домогосподарств з двома дітьми – 1,5 %, а для багатодітних – 3,5 %» [48]. Загалом, структура доходів домогосподарств за два роки повномасштабної війни змінилася несуттєво. Усі вище описані структурні зміни, здебільшого, можна пояснити впливом повномасштабної війни в країні, хоча її наслідки могли бути ще більш відчутнішими. Що стосується соціальних трансфертів, то до них в розрізі дослідження (див. табл. 2.3), відносять такі групи як: пенсії, стипендії та державні соціальні допомоги, допомога від недержавних волонтерських фондів, пільги і субсидії. Питома вага цих допомог у 2021 році становила 20,2 %, а у 2023 році – 16,9 % сукупних доходів домогосподарств. При цьому, абсолютні значення соціальних трансфертів у 2023 році зросли у порівнянні з 2021 роком на 496,2 грн. в розрахунку на одне домогосподарство (3423,4 грн. проти 2927,2 грн.).

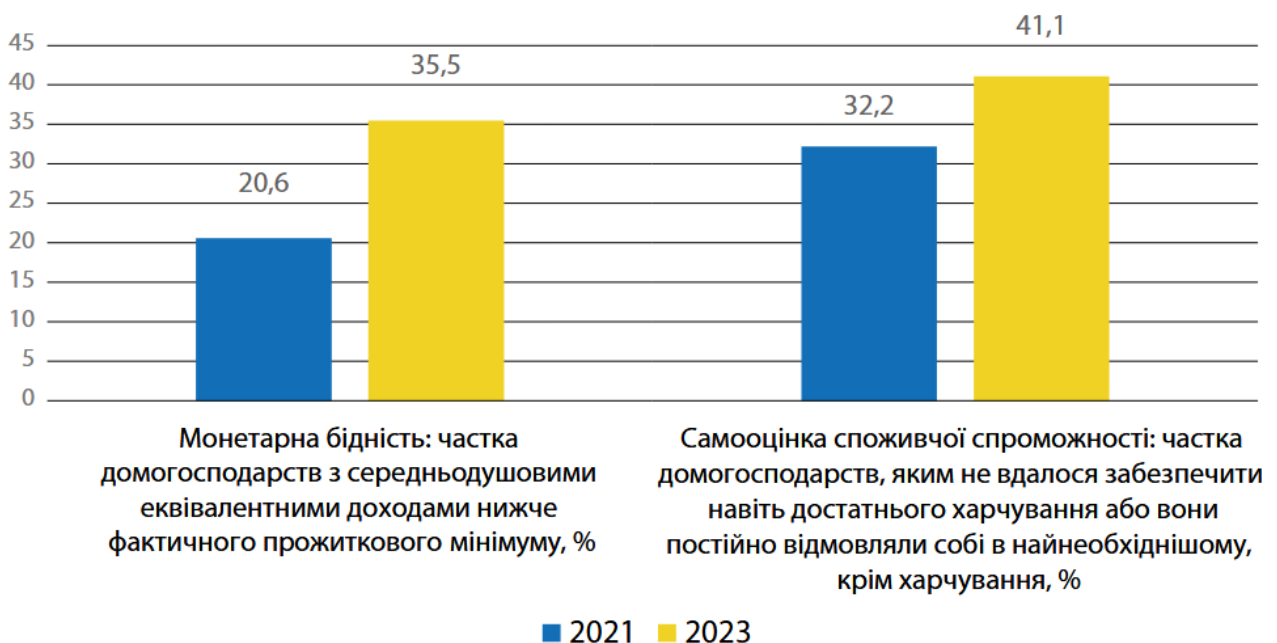

Рис. 2.1. Рівень бідності українських домогосподарств у період 2021-2023 років [45]

Таким чином, вплив повномасштабної війни на доходи домогосподарств в Україні є досить відчутним, зростає бідність населення та нерівність доходів домогосподарств зі зростанням частки зuboжілих домогосподарств, що спонукає до необхідності пошуку інструментів державного регулювання та

сприяння зростанню рівня доходів громадян (див. рис. 2.1). Цього досить важко домогтися в умовах війни, проте у період повоєнного відновлення країни це питання стане провідним серед пріоритетів соціально-економічного розвитку держави.

2.2. Бюджетне фінансування соціальних трансфертів: динаміка, склад і характеристика

Бюджетне фінансування соціальних трансфертів є важливим елементом соціальної політики, яке сприяє забезпеченню добробуту найбільш вразливих верств населення. Воно включає широкий спектр виплат, від пенсій до допомоги по безробіттю та субсидій на оплату комунальних послуг. Ефективність цієї системи залежить від наявності стабільних джерел фінансування, чіткого правового регулювання, а також від належного контролю за розподілом коштів.

Бюджетне фінансування соціальних трансфертів здійснюється за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів і спрямовується на соціальний захист і соціальне забезпечення населення.

Таблиця 2.4

Динаміка, склад і структура видатків зведеного бюджету на соціальний захист і соціальне забезпечення населення за період 2021-2023 років

показники	2021		2022		2023		сальдо 2023 до 2021, млрд. грн.
	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	
Видатки зведеного бюджету на соціальний захист і соціальне забезпечення, в тому числі:	324,2	100,0	455,1	100,0	514,2	100,0	190,0
- видатки державного бюджету	296,1	91,3	425,9	93,6	469,3	91,3	173,2
- видатки місцевих бюджетів	28,1	8,7	29,2	6,4	44,9	8,7	16,8

Примітка. Складено за даними [5]

Незважаючи на величезні збитки України за усіма напрямками її функціонування в результаті повномасштабної російської військової агресії з допомогою міжнародних партнерів вдалося профінансувати усі пріоритетні сфери: оборону, соціальний захист та відновлення діяльності критичної інфраструктури країни, при цьому здійснюючи управління економікою і підтримку макроекономічної та фінансової стабільності.

У таблиці 2.4 подано динаміку, склад і структуру видатків зведеного бюджету України на соціальний захист і соціальне забезпечення за період 2021-2023 роки. Так, частка видатків зведеного бюджету на соціальний захист і соціальне забезпечення у 2023 році становила 11,6 % усіх видатків цього бюджету. Динаміка абсолютних показників видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення населення за аналізований період зросла на 190 млрд. грн. (з 324,2 млрд. грн. у 2021 році до 514,2 млрд. грн. у 2023 році).

Слід відмітити, що в розрізі бюджетів різних рівнів (державного і місцевих) видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення більше як на 91 % фінансуються за рахунок коштів державного бюджету (див. рис. 2.2).

Рис. 2.3. Структура видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення за видами бюджетів у 2023 році

Примітка. Складено за даними [5]

Динаміка видатків державного бюджету на соціальний захист і соціальне забезпечення за останні три роки демонструє їх зростання на 173,2 млрд. грн. (з 296,1 млрд. грн. у 2021 році до 469,3 млрд. грн. у 2023 році) (див. табл. 2.5).

Таблиця 2.5

**Динаміка, склад і структура видатків Державного бюджету України
на соціальний захист і соціальне забезпечення за період 2021-2023 років**

показники	2021		2022		2023		сальдо 2023 до 2021, млрд. грн.
	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	
Видатки державного бюджету на соціальний захист і соціальне забезпечення, в тому числі:	296,1	100,0	425,9	100,0	469,3	100,0	173,2
- соціальний захист на випадок непрацездатності	2,8	1,9	2,2	0,5	3,6	0,7	0,8
- соціальний захист пенсіонерів	182,3	61,5	232,9	54,7	273,7	58,3	91,4
- соціальний захист ветеранів війни та праці	1,9	0,6	1,5	0,3	2,1	0,4	0,2
- соціальний захист сім'ї, дітей та молоді	15,6	5,3	0,1	0,02	24,3	5,2	8,7
- допомога у вирішенні житлового питання	33,1	11,2	35,0	8,2	13,6	2,9	-19,5
- соціальний захист інших категорій населення	60,2	20,3	152,5	35,8	151,7	32,3	91,5
- фундаментальні та прикладні дослідження	0,007	0,002	0,03	0,007	0,008	0,002	0,001
- інша діяльність у сфері соціального захисту	0,2	0,07	1,7	0,4	0,2	0,04	-

Примітка. Складено за даними [5]

Серед видатків державного бюджету, спрямованих на соціальний захист і соціальне забезпечення громадян найбільшу питому вагу займають видатки на соціальний захист пенсіонерів – 58,3 % усіх видатків даного напрямку. Динаміка абсолютних значень цього показника характеризується зростанням на 91,4 млрд. грн. (з 182,3 млрд. грн. до 272,7 млрд. грн.).

У 2023 році касові видатки державного бюджету, спрямовані на фінансове забезпечення виплати пенсій, підвищень до них, надбавок та на покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду становили 100 % їх планових показників, або 273,7 млрд. грн., в тому числі зі спеціального фонду державного бюджету у розмірі 1,8 млрд. грн. У цьому році, відповідно як і в попередніх роках, було проведено індексацію пенсій усім категоріям

пенсіонерів, а також вперше здійснено індексацію пенсій 19,4 тисячам колишніх державних службовців, працівників органів місцевого самоврядування та науковцям.

Обсяг виплати разової грошової допомоги учасникам та ветеранам війни, жертвам нацистських переслідувань з нагоди святкування Дня Незалежності України було спрямовано кошти у загальним обсягом більше 1,0 млрд. грн.

Значні обсяги коштів державного бюджету було спрямовано на фінансову підтримку осіб, які потрапили у складні життєві обставини в результаті війни, втратили джерело доходів та місце роботи. Зокрема, «в умовах воєнного стану було профінансовано виплату соціальних допомог з урахуванням таких розмірів прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць – 2589 грн., а для основних соціальних і демографічних груп населення:

- дітей віком до 6 років – 2272 грн.;
- дітей віком від 6 до 18 років – 2833 грн.;
- працездатних осіб – 2684 грн.;
- осіб, які втратили працездатність – 2093 грн.» [18].

Згідно положень Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [30] рівень забезпечення прожиткового мінімуму, визначений з метою призначення допомоги у співвідношенні до прожиткового мінімуму основних соціальних та демографічних груп населення складав: «для працездатних осіб – 45 %; для осіб, які втратили працездатність, та осіб з інвалідністю – 100 %; для дітей – 130 % відповідного прожиткового мінімуму» [30].

Соціальні виплати отримали понад 5 млн. осіб, яким було спрямовано 138,9 млрд. грн., зокрема за такими напрямками:

- на виплату допомоги ВПО – 73,4 млрд. грн. Порядок нарахування, механізм виплати, умови здійснення, критерії призначення виплат допомоги на проживання ВПО визначено положеннями постанов Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 року № 332 «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам» [6] та від 11.07.2023 року № 709

«Деякі питання підтримки внутрішньо переміщених осіб» [7]. Допомога на проживання ВПО виплачувалася щомісяця на кожну особу у наступних розмірах: для інвалідів та дітей – 3000 грн.; для інших ВПО – 2000 грн.;

– на проведення виплат соціальних допомог і компенсацій, а саме: «дітям з інвалідністю та особам з інвалідністю з дитинства, особам, які не мають права на пенсію та особам з інвалідністю, громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи у розмірі 29,3 млрд. грн.;

– на соціальний захист дітей та сім'ї – 24,2 млрд. грн.;

– на підтримку малозабезпечених сімей – 12 млрд. грн.» [16].

Як зазначено у Звіті МФУ про виконання Державного бюджету у 2023 році, «Урядом було забезпечено стабільне фінансування грошових виплат пільг і житлових субсидій на оплату ЖКП, придбання твердого та рідкого пічного побутового палива і скрапленого газу у грошовій формі. Крім цього, запроваджено експериментальний проект щодо надання протягом опалювального періоду 2023–2024 років додаткової підтримки отримувачам пільг та субсидій на придбання твердого палива. На цю мету з Державного бюджету України спрямовано кошти в сумі 35,5 млрд. грн.» [16].

В частині реформування цілісної системи надання соціальних послуг населенню шляхом найбільшого їх наближення до уразливих груп громадян, які їх потребують та не в змозі самотійно подолати, у 2023 році запроваджено пілотні проекти, фінансове забезпечення яких проходило в межах реалізації бюджетної програми за назвою «Соціальний захист громадян, які потрапили у складні життєві обставини» [16], яка включала послуги з:

– надання в закладах сфери охорони здоров'я, які належать до сфери управління Міністерства соціальної політики, певних соціальних послуг громадянам похилого віку, особам, які мають статус інваліда з числа ВПО, які знаходяться у складних життєвих обставинах у сумі 28,9 млн. грн.;

– запровадження договірних форм надання соціальних послуг із спеціального супроводу військовослужбовців, а також членів їх сімей у військових формуваннях ЗСУ у розмірі 0,6 млн. грн.;

– запровадження комплексної спеціальної послуги щодо формування життєстійкості громадян.

У таблиці 2.6 представлено динаміку, склад і структуру видатків місцевих бюджетів, спрямованих на соціальний захист та соціальну підтримку громадян в Україні за період 2021-2023 років.

Таблиця 2.6

Динаміка, склад і структура видатків місцевих бюджетів України на соціальний захист і соціальне забезпечення за період 2021-2023 років

показники	2021		2022		2023		сальдо 2023 до 2021, млрд. грн.
	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	
Видатки місцевих бюджетів на соціальний захист і соціальне забезпечення, в тому числі:	28,1	100,0	29,2	100,0	44,9	100,0	16,8
- соціальний захист на випадок непрацездатності	1,9	6,7	2,1	7,2	2,6	5,8	0,7
- соціальний захист пенсіонерів	10,8	38,4	11,1	38,0	12,5	27,8	1,6
- соціальний захист ветеранів війни та праці	0,6	2,1	0,6	2,1	0,9	2,0	0,3
- соціальний захист сім'ї, дітей та молоді	2,8	9,9	2,1	7,2	2,9	6,5	0,1
- соціальний захист безробітних	0,08	0,3	0,07	0,2	0,3	0,7	0,12
- допомога у вирішенні житлового питання	1,2	4,3	0,1	0,3	6,1	13,6	4,9
- соціальний захист інших категорій населення	3,4	12,1	3,7	12,7	4,9	10,9	1,5
- інша діяльність у сфері соціального захисту	7,2	25,6	9,5	36,3	14,7	32,7	7,5

Примітка. Складено за даними [5]

За період 2021-2023 років динаміка видатків місцевих бюджетів, спрямованих на соціальний захист і соціальне забезпечення громадян зросла на 16,8 млрд. грн. (з 28,1 млрд. грн. до 44,9 млрд. грн.). особливо цей ріст став примітним у 2023 році, на другому році ведення військових дій, що пов'язано із зростанням чисельності населення, які потребують соціальної допомоги від держави (інваліди війни, ВПО, діти-сироти, малозабезпечена категорія

громадян та інші). Найбільшу частку у структурі таких видатків складають видатки на соціальний захист пенсіонерів – 27,8 %, іншу діяльність у сфері соціального захисту – 32,7 %. До іншої діяльності у сфері соціального захисту громадян відносять допомоги особам, які знаходяться в складних життєвих обставинах внаслідок війни за різними соціальними програмами. Динаміка видатків даної групи за рахунок коштів місцевих бюджетів за останні три роки зросла найбільше серед усіх видатків за даною статтею – на 7,5 млрд. грн. (з 7,2 млрд. грн. у 2021 році до 14,7 млрд. грн. у 2023 році).

Отримувачами таких соціальних послуг є особи чи окремі сім'ї, які відносяться до уразливих груп населення, вони перебувають у складних життєвих обставинах, їм надано ряд соціальних послуг відповідно до потреб. Вразливими групами населення є особи чи сім'ї, у яких визначено найвищий ризик потрапляння до складних життєвих обставин через вплив несприятливих ряду зовнішніх або внутрішніх факторів. Водночас, складними життєвими обставинами визначено обставини, які негативно можуть вплинути на життя людини, стан її здоров'я та розвиток, життєдіяльність сім'ї, які така особа чи сім'я самотійно не здатна подолати.

Динаміка видатків місцевих бюджетів на соціальний захист пенсіонерів за даний період зросла на 1,6 млрд. грн. (з 10,8 млрд. грн. у 2021 році до 12,5 млрд. грн. у 2023 році). Зауважимо, що дана група видатків є однією з найбільших за обсягом фінансування як за рахунок коштів державного, так і місцевих бюджетів.

Слід відмітити, що при зростанні обсягів видатків державного і місцевих бюджетів на соціальні виплати і соціальні послуги для громадян, їх реальна вартість у цінах поточного року є нижчою ніж у 2021 році, про що детально нами було розглянуто у параграфі 2.1.

2.3. Соціальні трансферти фондів соціального страхування в Україні: параметри оптимізації

Повномасштабна російсько-українська війна призвела до початку глобальної кризи, специфічними особливостями прояву якої стали: зростання інфляційних процесів, дефіциту державного бюджету, поширення тіньової економіки та корупційних дій, скорочення потужності виробництва, що супроводжуються зниженням економічної активності та заробітної плати. За даних умов нагальним питанням сьогодні виступає пошук джерел фінансового забезпечення, соціальної підтримки та державного сприяння щодо формування доходів домогосподарств особливо в частині надання соціальних трансфертів.

Окрім соціальних трансфертів, які надаються громадянам за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів, ефективно використовуються соціальні трансферти, джерелом фінансування яких є кошти фондів соціального страхування, таких як Пенсійний фонд України (далі – ПФУ) та Фонд загальнообов’язкового державного соціального страхування на випадок безробіття (далі – ФЗДССБ).

За рахунок коштів ПФУ надаються соціальні трансферти у вигляді різних видів пенсій, призначених за відповідними пенсійними програмами як за рахунок власних надходжень Фонду, так і за рахунок коштів Державного бюджету України. Аналіз Звіту, про виконання бюджету ПФУ за період 2021-2023 років (див. табл. 2.7) дозволив зробити висновок про тенденцію щодо зростання видатків бюджету на пенсійне забезпечення громадян з 520,9 млрд. грн. до 746,3 млрд. грн., ріст склав 225,4 млрд. грн. У структурі видатків бюджету ПФУ найбільшу частку формують пенсійне забезпечення за рахунок власних надходжень Фонду, тобто за рахунок сплати ЄСВ юридичними і фізичними особами. За аналізований період ця частка становить в межах 60,4 % – 70,5 % та має тенденцію до зменшення при зростанні абсолютних значень власних доходів бюджету Фонду на 83,4 млрд. грн. (з 367,2 млрд. грн. до 450,6 млрд. грн.).

Таблиця 2.7

Динаміка видатків бюджету Пенсійного фонду України за період 2021-2023 років

Показники	2021 р.		2022 р.		2023 р.		Відхилення, млрд. грн.
	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	
Видатки ПФУ, всього, з них:	520,9	100,0	590,1	100,0	746,3	100,0	225,4
<i>за рахунок власних надходжень всього, в тому числі:</i>	367,2	70,5	403,4	68,4	450,6	60,4	83,4
пенсійне забезпечення осіб, пенсія яким призначена згідно із З.У. «Про ЗДПС»	350,1	67,2	385,3	65,3	437,8	87,7	87,7
пенсійне забезпечення осіб, пенсія яким призначена згідно інших законодавчих актів в частині, що не перевищує розміру трудової пенсії за віком	2,2	0,4	2,1	0,4	2,1	0,3	-0,1
пенсійне забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького та рядового складу в частині, що не перевищує розмір трудової пенсії	7,2	1,4	7,82	1,3	8,5	1,1	1,3
пенсійне забезпечення осіб, які проживають за кордоном та іноземних пенсіонерів	0,3	0,05	0,32	0,05	0,5	0,07	0,2
фінансування адміністративних витрат, пов'язаних із виконанням функцій, покладених на органи Пенсійного фонду України	5,5	1,1	6,12	1,03	0,1	0,01	-5,4
оплата послуг з виплати та доставки пенсійних виплат із солідарної системи	1,8	0,4	1,7	0,3	1,6	0,2	-0,2
<i>За рахунок коштів Державного бюджету України на виплату пенсій, надбавок та підвищень до пенсій, призначених за різними пенсійними програмами</i>	150,8	28,9	179,5	30,4	223,2	29,9	72,4
<i>виплата одноразової матеріальної допомоги застрахованим особам, які можуть втратити доходи у разі повної заборони сфери їх діяльності внаслідок посилення обмежувальних заходів</i>	0,2	0,04	–	–	–	–	–
<i>для надання допомоги застрахованим особам на період здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів</i>	2,7	0,5	–	–	–	–	–
<i>виплата щорічної разової грошової допомоги ветеранам війни та жертвам нацистських переслідувань</i>	–	–	0,8	0,1	–	–	–
<i>виплата житлових субсидій та пільг на оплату ЖКП</i>	–	–	6,4	1,1	35,4	4,7	29,0
<i>на ЗДСС у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності</i>	–	–	–	–	28,3	3,8	–
Залишок на кінець року	–	–	0,5	0,09	4,7	0,6	4,2

Примітка. Складено за даними [14]

Зазначене вказує на те, що видатки бюджету ПФУ загалом зростають більш швидкими темпами, ніж видатки на пенсійне забезпечення за рахунок власних коштів Фонду. А це означає, що має місце зростання частки коштів державного бюджету на пенсійне забезпечення громадян з 28,9 % у 2021 році до 29,9 % у 2023 році. Динаміка абсолютних значень коштів державного бюджету за аналізований період також зросла з 150,8 млрд. грн. до 223,2 млрд. грн., або на 72,4 млрд. грн.

Таким чином, у 2023 році ПФУ було профінансовано пенсійних виплат на суму 671,4 млрд. грн., що більше ніж у 2021 та 2022 роках на 153,4 млрд. грн. та 88,5 млрд. грн. відповідно. Коштів на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та від нещасного випадку на виробництві у 2023 році було спрямовано у сумі 28,3 млрд. грн. Зазначимо, що з 01.01.2023 року «уповноваженим органом в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та від нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, є Пенсійний фонд України» [14], відтак усі виплати з втратою працездатності та від нещасних випадків на виробництві здійснюються ПФУ.

На виплату житлових субсидій населенню у 2023 році спрямовано 35,2 млрд. грн., що на 29 млрд. грн. більше, ніж у попередньому 2022 році.

Аналіз динаміки структури видатків ПФУ дозволяє обґрунтувати її відмінність між окремими аналізованими роками (див. рис. 2.4). Так, у 2023 році частка видатків на пенсійні виплати становила 90 % усіх видатків Фонду, що менше на 7 % за аналогічний період попереднього 2022 року. Зазначене, здебільшого, пов'язано із зростанням частки видатків на виплату житлових субсидій та надання пільг з 1,1 % у 2022 році до 4,7 % у 2023 році, а також із появою нових статей видатків: на ЗДСС від нещасних випадків на виробництві і тимчасової втрати працездатності, яка становила 3,8 % усіх видатків Фонду, на виплату грошової допомоги ветеранам війни і жертвам нацистських переслідувань (відповідно до постанови КМУ від 07.05.2022 року № 754) та на

виплату разової грошової виплати до Дня Незалежності України (відповідно до Постанови КМУ від 21.07.2023 року № 754), які становили 0,1 % обсягу видатків бюджету ПФУ у 2023 році. Також новою статтею видатків бюджету ПФУ та новим соціальним трансфертом у 2023 році стали виплати «щомісячної грошової допомоги окремим категоріям громадян з числа осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною» [14] відповідно до Постанови КМУ від 20.01.2023 року № 79, частка видатків на яку становила 0,01 %.

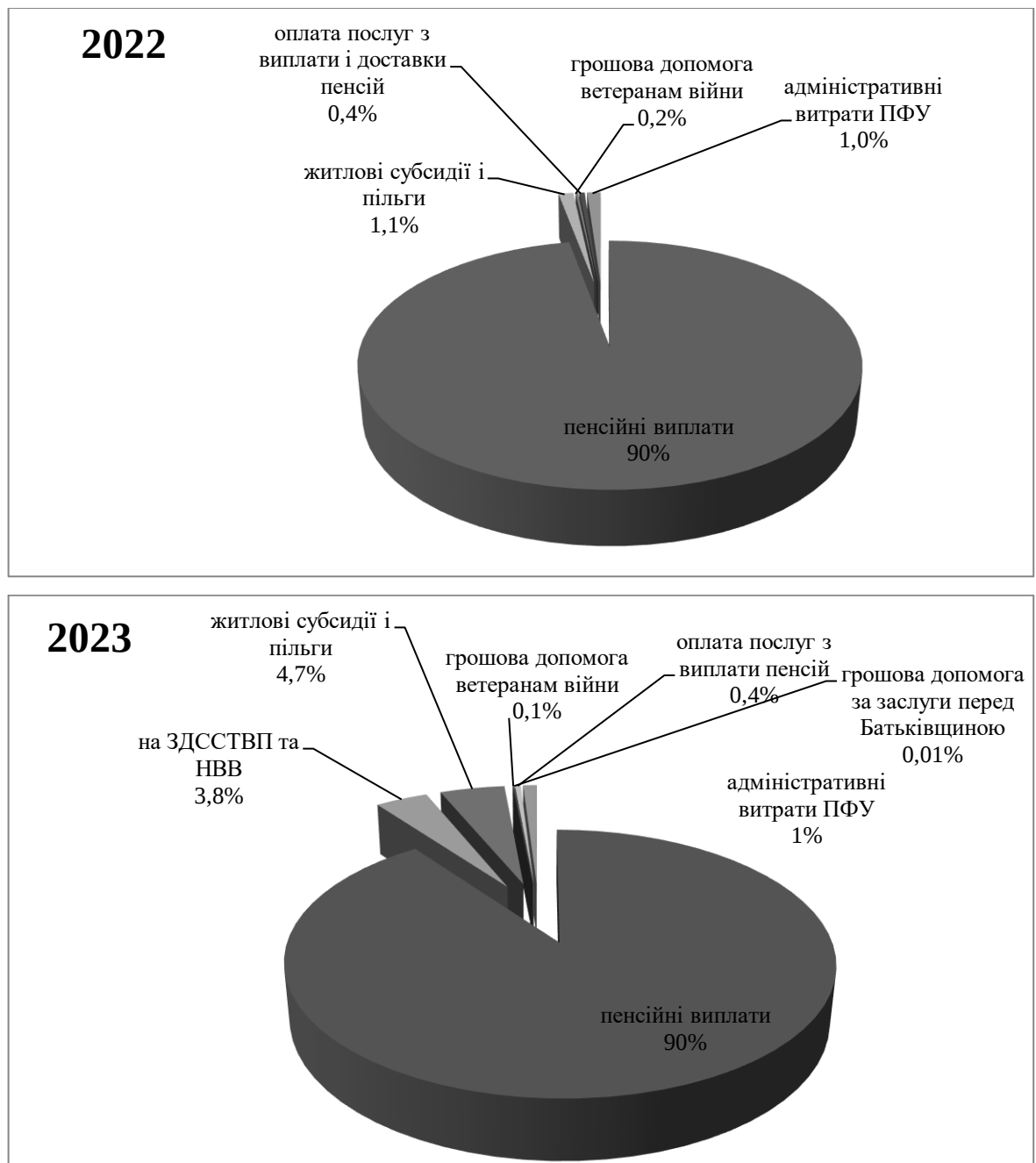

Рис. 2.4. Структура видатків бюджету Пенсійного фонду України за 2022-2023 роки

Примітка. Складено за даними [14]

У таблиці 2.8 подано видатки ПФУ для надання страхових виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та окремих виплат потерпілим, їх чисельність у 2023 році.

Таблиця 2.8

**Видатки ПФУ для надання страхових виплат за ЗДССТВП та
чисельність потерпілих у 2023 році**

Соціальні трансфerti	Видатки, млн. грн.	Чисельність одержувачів, осіб
Допомога по тимчасовій непрацездатності	11301,2	2551730
Допомога по вагітності і пологах	4561,3	111421
Допомога по тимчасовій непрацездатності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання	76,2	4180
Допомога на поховання	27,2	6601
Страхові виплати у разі захворювання або смерті медичних працівників у зв'язку з інфікуванням COVID-19	21,2	15
Допомога по тимчасовій непрацездатності і по вагітності і пологах в пільгових розмірах громадянам, які постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС	28,0	2369
Всього за ЗДССТВП	16015,1	2675136
Щомісячна страхова виплата втраченої заробітної плати	11675,9	155370
Щомісячна страхова виплата особам по втраті годувальника	410,4	6104
Відшкодування витрат на надання соціальних послуг потерпілим (Постанова КМУ № 438)	99,9	2307
Страхова виплата одноразової допомоги потерпілому	54,1	2504
Страхова виплата одноразової допомоги членам сім'ї потерпілого та особам, які перебували на утриманні померлого	56,5	370
Всього за ЗДССНВВ	12296,8	166655

Примітка. Складено за даними [14]

Серед усіх видів соціальних трансфертів, наданих за рахунок коштів ПФУ для надання страхових виплат потерпілим найбільшу частку становить допомога з тимчасової непрацездатності – 70,6 % або 11301,2 млн. грн. Цю допомогу отримали 2551,7 тис. осіб. На допомогу по вагітності і пологах витрачено 4561,3 млн. грн., її отримали 111,4 тис. осіб.

Усього соціальних трансфертів у зв'язку з нещасними випадками на виробництві у 2023 році отримали 166,6 тис. осіб, зокрема найбільшу їх частку – 94,9 % складає щомісячна страхова виплата втраченої заробітної плати працівника, який постраждав на виробництві, її абсолютний показник у 2023 році становив 11675,9 млн. грн. Отримали цю допомогу 155,4 тис. осіб в Україні.

Ще одним загальнодержавним фондом соціального страхування, за рахунок якого здійснюється виплата соціальних трансфертів населенню, є фонд безробіття (далі – ФЗДССБ).

Таблиця 2.9

**Динаміка та склад видатків бюджету Фонду ЗДССБ
за період 2021-2023 років**

Показники	2021	2022	2023		Відхилення, млн. грн.
			млн. грн.	%	
Видатки бюджету Фонду, всього, <i>в тому числі:</i>	18881,9	17601,2	8599,6	100,0	-10282,3
Матеріальне забезпечення на випадок безробіття, соціальні послуги та заходи сприяння зайнятості, допомога по частковому безробіттю	15670,1	14505,9	3744,5	43,5	-11925,6
Мікрогранти та гранти на створення або розвиток власного бізнесу, переробних підприємств з метою сприяння зайнятості населення	–	–	1888,4	21,9	-
Виплата достроково призначеної пенсії, допомоги на поховання та оплата послуг за їх доставку	–	0,0	26,0	0,3	-
Інформаційно-аналітичні системи Державної служби зайнятості	42,4	50,1	63,2	0,7	20,8
Утримання та забезпечення діяльності Державної служби зайнятості та ін. установ перекваліфікації, управління фондом ЗДССБ	3169,4	3045,2	2877,5	33,5	-291,9
Повернення коштів, наданих Фонду ЗДССБ відповідно до постанови КМУ № 308	–	–	1277,0	14,8	-
Залишок коштів	349,5	2100,1	11921,7	–	-

Динаміку видатків бюджету цього Фонду подано у таблиці 2.9.

Динаміка видатків бюджету Фонду ЗДССБ за період 2021-2023 років вказує на їх скорочення більше як у два рази (з 18881,9 млн. грн. до 8599,6 млн. грн.), або на 11925,6 млн. грн. Протягом 2021 року статус безробітної особи мали 1191 тис. осіб. Кількість одержувачів допомоги по безробіттю зменшилася тільки на 3,5 % і склала 1079,8 тис. осіб. Найбільшу частку у структурі соціальних трансфертів, наданих громадянам за рахунок коштів Фонду ЗДССБ, становили кошти для матеріального забезпечення населення на випадок безробіття – 43,5 %, а абсолютне значення показника було 3744,5 млн. грн.

Попри повномасштабну військову агресію чисельність офіційно зареєстрованих безробітних в країні зменшилася до їх історичного мінімуму і вже у 2022 році статус безробітної особи мали 867,6 тис. осіб. Кількість отримувачів соціальної допомоги скоротилася на 27 % і склала 788,7 тис. осіб. Така ситуація має кілька пояснень. «По-перше, велика кількість українців виїхали за кордон або опинилися на окупованих територіях. По-друге, терміни виплат допомоги з безробіття під час воєнного стану обмежені трьома місяцями. І, по-третє, щоб отримати статус безробітного військовозобов'язаним потрібно надати військово-обліковий документ» [47].

Зазначимо, що у 2023 році Урядом запроваджено державні соціальні програми з надання мікрогрантів та грантів на створення чи розвиток власного бізнесу з метою регулювання рівня зайнятості працездатного населення. Таким чином у 2023 році на цю статтю видатків було спрямовано 1888,4 млн. грн., що становило 21,9 % усіх видатків бюджету Фонду.

Таким чином, соціальні трансферти населенню, які надаються за рахунок Фонду ЗДССБ суттєво скоротилися, Фонду вдалося акумулювати на своїх рахунках додаткових близько 12 млн. залишку коштів, які планувалося використати для нових державних програм сприяння зайнятості населення та відкриття власної підприємницької діяльності для фізичних осіб.

РОЗДІЛ 3.

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФЕРТІВ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОБРОБУТУ ГРОМАДЯН

Сьогодні, як і у довоєнний період в Україні існує проблема низької дієвості та ефективності соціальних трансфертів у питаннях активного відновлення добробуту найбільш уразливих категорій населення, відмічено низький ступінь їх адресності попри численні зміни чинного законодавства та дестимулюючий вплив на економічно активне населення, а також низька ефективність надання соціальних пільг. Водночас, однією із найбільш вагомих причин неефективності системи соціального захисту громадян в Україні є практика планування суспільних видатків на соціальний захист на базі низького рівня соціальних стандартів, які враховують фінансову спроможність публічних фінансів, а не реальну потребу фінансового забезпечення ефективної реалізації соціальних програм. Серед основних недоліків надання соціальних трансфертів слід вказати на:

- недосконалість інструментів державного впливу щодо виявлення і боротьби з маніпуляціями в системі отримання соціального допомоги громадянами, виявлення шахрайських схем та махінацій;
- неефективність діяльності соціальних працівників та інспекторів при опрацюванні масиву представлених документів для отримання соціальних трансфертів різного виду;
- недостатність інформації про реальні доходи отримувача соціальних трансфертів, їх відповідність обсягу задекларованих доходів домогосподарства;
- значний спектр призначення соціальної допомоги особам «як виняткова ситуація»;
- наявність дисбалансу у структурі наданих соціальних трансфертів, основну частку яких займають натуральні трансфери – близько 13 % та соціальна допомога – більше 50 %.

Нині в Україні відсутня стратегія щодо перегляду соціальної політики у сфері вирівнювання доходів громадян та надання соціальних трансфертів. Щорічне механічне зростання частки соціальних трансфертів у структурі доходів домогосподарств не відповідає пропорційній залежності ступеню нерівності в державі. Дієвість і ефективність соціальної підтримки осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, та політики вирівнювання їх доходів на основі обрахунку обсягу соціальних трансфертів обумовлено діючою системою соціальних стандартів, які відображають мінімальні розміри та орієнтири щодо нарахування соціальної допомоги.

Найважливішим соціальним стандартом в Україні є прожитковий мінімум доходів громадян, покладений в основу розрахунку базових соціальних виплат і компенсацій, показників оплати праці працівників бюджетної сфери та розрахунку показників при реалізації інших програм соціального захисту населення. Поряд з тим, нині діюча методика встановлення прожиткового мінімуму є доволі недосконалою. Прожитковий мінімум сьогодні становить 2920 грн. в розрахунку на одну особу, відповідно до положень Закону України «Про Державний бюджет України на 2024 рік» [28].

Основою для розрахунку розміру прожиткового мінімуму для основних демографічних і соціальних груп населення в країні є розмір споживчого кошика, базову частку якого формує набір продуктів харчування на одну людину в розрахунку на місяць. Довгий час даний набір споживчого кошика був побудований з урахуванням норм споживання харчових продуктів для різних категорій громадян, розроблений НДІ харчування МОЗ України на основі відповідних методичних розробок задоволення фізіологічних потреб населення, розрахованих у 1990 році. Вже у 2016 році вміст споживчого кошика вперше за останні роки було переглянуто. Проте, на думку фахівців, продуктові норми споживання, закладені у прожитковому мінімумі навіть після їх значного коригування є нижчими за фізіологічні норми, а перелік непродовольчих товарів не дозволяє забезпечити багатьох базових потреб сучасної людини.

Невідповідність прожиткового мінімуму реальним витратам, пов'язаним із забезпеченням життєдіяльності людини, призводить до дезорієнтації у напрямках реалізації ефективної соціальної політики, а відтак, гальмує процеси забезпечення зростання суспільного добробуту населення.

Одним із суттєвих викликів під час війни в Україні є надзвичайно високі економічні і соціальні втрати. Різні оцінки вказують на можливість таких втрат до 50 % ВВП і більше. Припинення фінансово-економічної діяльності суб'єктів підприємництва та скорочення їх виробничих потужностей діючих підприємств загострили проблеми на вітчизняному ринку праці, результатом чого стало різке зростання чисельності незайнятого населення, його значної зовнішньої міграції та суттєве зниження рівня доходів домогосподарств. За даними, представленими Міжнародною організацією з міграції ООН, «доходи українців зменшилися на 50 % порівняно з рівнем на початку лютого, 20 % людей втратили за цей час усі свої джерела доходів» [12].

За висновками спеціального соціологічного дослідження «Шосте загальнонаціональне опитування: адаптація українців до умов війни: серед українців, які мали роботу до війни, 53 % сьогодні не працюють, 45 % продовжують працювати, 22 % працюють у звичному режимі, 21 % – віддалено або частково, лише 2 % знайшли собі нову роботу. Економічне становище внаслідок війни не змінилося лише у 18 % громадян, у 52 % значно погіршилося, у 28 % скоріше погіршилося [49].

Відповідно до представлених даних Звіту про внутрішнє переміщення в Україні, поданого Міжнародною організацією з міграції «значно скоротилися доходи домогосподарств ВПО. 13 % переміщених домогосподарств повідомили, що їхній дохід до 24 лютого 2022 року становив менше, ніж 5000 грн. на місяць, нині 61 % домогосподарств ВПО повідомляють, що з початку війни їхній дохід став менше 5000 грн. на місяць. Понад третину домогосподарств ВПО зазначили, що за останній місяць вони не отримали жодного доходу» [13].

В контексті посилення соціальної захищеності громадян та вирівнювання доходів домогосподарств Урядом країни було проведено ряд відповідних заходів. Насамперед, було внесено зміни до переліку нормативно-правових актів, якими надано додаткові податкові стимули для бізнесу та кредитні канікули для підтримки бізнесової діяльності під час війни; з метою забезпечення працевлаштування ВПО; формування умов для підтримки продовольчої безпеки, а також на соціальний захист та соціальну допомогу населенню. Уряд продовжує реалізовувати масштабну програму щодо надання допомоги українцям, які через війну вимушено покинули власне житло. Зазначені дії безумовно є вагомим інструментом з підтримки економіки країни, соціального захисту громадян та їх повернення після війни. Водночас, економічна стагнація в Україні в умовах воєнного стану потребує прийняття виважених рішень та соціальної свідомості усього працездатного населення України, що сприятиме удосконаленню системи надання соціальних допомог та соціального захисту через суспільно-корисну діяльність наших співвітчизників.

Сучасні виклики війни серед ряду інших питань обумовили активне обговорення і вироблення напрямів державної підтримки економіки та виваженої політики у сфері соціального захисту населення. Значну роль у вирівнюванні доходів громадян справляють грошові соціальні трансферти, роль і значення яких суттєво зросла під час спаду економіки країни внаслідок війни. Протягом лише трьох місяців 2022 року для вирівнювання доходів громадян на соціальні виплати і трансферти було направлено майже 78,1 млрд. грн. [21], при тому, що заплановано в Державному бюджеті України на 2022 року на даний напрям – 320,0 млрд. грн. [23].

Соціальні трансферти є вагомим інструментом скорочення рівня бідності населення, вирівнювання доходів домогосподарств та сприяння соціальній інклюзії, відтак вони є відповідним зобов'язанням Уряду у сфері соціальної підтримки громадян. Проте, в результаті військової агресії росії скоротилися надходження до державного та місцевих бюджетів через зменшення економічної активності бізнесу та надання ряду податкових преференцій для

підтримки бізнесу і населення. Окрім скорочення бюджетних надходжень Україна зазнала колосальних прямих інфраструктурних руйнувань та зіштовхнулася з численними гуманітарними проблемами.

За оцінками експертів Міністерства економіки України та KSE (Київська школа економіки) «загальні втрати економіки через війну в Україні, враховуючи як прямі втрати так і непрямі втрати (зниження ВВП, припинення інвестицій, відтік робочої сили, додаткові витрати на оборону та соціальну підтримку тощо), коливаються від \$564 млрд. до \$600 млрд.» [11].

Ще однією базовою проблемою національної економіки є скорочення трудового потенціалу через активну зовнішню та внутрішню міграцію та мобілізацію громадян. За даними Міжнародної організації з міграції ООН «станом на 3 травня усього майже 13,7 мільйона українців покинули свої домівки, з них за межі України виїхали понад 5,6 мільйона людей» [23].

Війна не лише створила ряд економічних труднощів, вона змінила вектор ринку праці та соціальну свідомість громадян, що повинно відобразитися на зміні соціально-трудова відносин в країні та удосконаленні системи надання соціальних трансфертів працездатному населенню шляхом їх залучення до суспільно-корисної діяльності. Сьогодні на порядок денний в Україні постала потреба у соціально значимих видах робіт різного характеру (соціального, інфраструктурного, військового).

Враховуючи нові виклики, загрози і реалії сьогодення формується новий соціальний запит від держави. За дослідженнями науковців, соціологів в країні є можливі резерви залучення громадян до суспільних робіт, що тісно пов'язано з процесами інституціоналізації соціальних трансфертів.

Соціальні трансферти сьогодні є важливими інструментами в руках держави для пом'якшення наслідків війни для громадян країни. Разом з тим, найбільш дієвим механізмом з позиції підвищення якості створення і використання трудових ресурсів та соціальної інклюзії виступає інститут обумовлених соціальних трансфертів (далі – ОСТ), адже він впливає на соціальну поведінку громадян, які отримують соціальні допомоги. «ОСТ – це

соціальна допомога у грошовій або негрошовій формі бенефіціарам для підвищення якості життя з умовою їх цільового використання на конкретні товари та послуги» [24]. Ці умови можуть бути доволі різноманітними: витрати на освіту, медичні послуги, отримання певного переліку товарів та послуг. Зазначені вимоги потребують формування відповідної соціальної поведінки домогосподарств. Умови застосування ОСТ можуть бути різними, що пов'язано з необхідністю вирішенням конкретних соціальних проблем.

Яскравим прикладом в Україні застосування ОСТ було надання 1000 грн. в межах реалізації програми є-підтримка за вакцинацію громадян для профілактики захворювання Covid-19. Під час війни дана програма не має обмежень. За інформацією віце-прем'єр-міністра цифрової трансформації: «...зараз кожна гривня може врятувати чиєсь життя або суттєво допомогти» [46].

Сьогодні на порядку денному стоїть питання щодо обумовленості зайнятості та формування механізму залучення громадян до суспільної діяльності в частині забезпечення виконання завдань військової економіки. Вітчизняний ринок праці потребує удосконалення основних напрямів соціальної політики, а також системи соціального захисту громадян шляхом стимулювання до офіційної зайнятості, суспільно-корисної діяльності, чого можливо досягнути шляхом інституціоналізації інституту ОСТ через обумовленість зайнятості. Одним із важливих індикаторів системи соціального захисту є визначення того, наскільки державні соціальні програми дозволяють зменшити залежність від пільг та соціальної допомоги в частині переходу бенефіціару до категорії офіційно зайнятого населення. Відтак, соціальний захист працездатного населення повинен формуватися відповідно принципу соціально-трудової інклюзії, тобто поглиблення залежності між соціальними внесками та обсягом соціальної грошової допомоги громадянам.

Для безробітних осіб пропонується застосовувати інша редакція такої допомоги – пошук «підходящої роботи, тобто такої, яка потрібна економіці через військові дії» [24]. Окрім того, безробітних осіб можна залучати до

інфраструктурних та громадських робіт, виконання яких не потребує фахових навиків та умінь.

Подані пропозиції є доволі важливими не лише в контексті боротьби з бідністю, але і в частині формування інклюзивного суспільства. Адже, соціальні трансферти, обумовлені зайнятістю відповідає більшій інклюзивності у системі соціального захисту населення. Слід відмітити, що додаткова зайнятість громадян сприяє зростанню доходів без урахування обсягів наданої соціальної допомоги. Соціальні трансферти, обумовлені зайнятістю дозволять підвищити ефективність державних соціальних програм захисту громадян шляхом інтеграції та реінтеграції бенефіціарів до суспільно-трудової діяльності. Систематизація ефектів від діяльності такого інституту подано на рис. 3.1.

Зазначимо, що при активному використанні соціальних трансфертів, обумовлених зайнятістю, зростає роль і призначення Державної служби зайнятості в частині пропозиції робочої сили згідно запитів вітчизняної економіки та необхідності поступового відновлення інфраструктурних об'єктів країни, функції якої передбачають використання економічно активного та економічно неактивного населення. З осені 2022 року в Україні стартував проект «Армія відновлення» з метою фінансової підтримки осіб, які тимчасово втратили роботу. Їх залучали до суспільно-корисної діяльності з відбудови країни і за дану роботу вони мають можливість отримувати заробітну плату у розмірі вищому, ніж допомога по безробіттю. В цілому від початку дії Проекту і до травня 2024 року залучені громадяни отримали майже 1 млрд. грн. Доволі частими є випадки, коли після участі у даному проекті такі особи отримували пропозиції від роботодавців і переходили у статус зайнятої на постійній основі особи.

Соціальна політика в частині стимулювання населення до зайнятості повинна розглядатися як частина програми економічного розвитку України. Визначення напрямів удосконалення соціального захисту населення шляхом

використання інституціоналізації соціальних трансфертів є важливим етапом відновлення економічного розвитку та формування інклюзивного суспільства.

Рис. 3.1. Соціально-економічні ефекти соціальних трансфертів, обумовлених зайнятістю [24]

Стратегія державної соціальної політики передбачає пошук оптимального підходу щодо вирівнювання доходів населення та зростання його добробуту, який полягає у балансі між скороченням нерівності розподілу доходів населення, соціального забезпечення найбільш потребуючих осіб, а також збереження стимулів до високопродуктивної праці щодо відновлення країни. Провідними інструментами такої політики є створення ефективної платформи для соціального діалогу з метою обґрунтування параметрів збалансування доходів населення; вдосконалення системи надання соціальних гарантій, забезпечення нових можливостей продуктивної зайнятості громадян.

ВИСНОВКИ

Важливим джерелом формування доходів домогосподарств в Україні є соціальні трансфери (близько 20 % сукупних доходів домогосподарств), до яких прийнято відносити усі види пенсій; стипендії; соціальні допомоги різного спрямування за рахунок коштів фондів соціального страхування; пільги і компенсаційні виплати. Соціальну підтримку у вигляді допомог, послуг та виплат від держави отримують тільки окремі верстви громадян, яких називають соціально незахищеними або особи, які потрапили у скрутні життєві обставини. До них віднесено особи, неспроможні самотійно покращити власний добробут та підтримувати мінімально необхідні для життєдіяльності умови, а саме: багатодітні сім'ї; сім'ї, які втратили годувальника; одиноких матерів, котрі виховують дітей; осіб похилого віку та інвалідів; безробітних; пенсіонерів; студентів; громадян, які постраждали від війни; ВПО.

Соціальні трансфери передбачають захист усіх верств населення у разі настання обставин, незалежних від їх волі чи бажання, підтримку певних життєвих умов для успішної реалізації соціального потенціалу людини, обмеження соціального розшарування населення за рівнем їх доходів.

В контексті першочергової необхідності підтримки найбільш уразливих громадян країни, а також з метою недопущення пасивного пристосування окремих напрямів соціальної політики до обмежених фінансових можливостей в Україні під час війни та у період повоєнного відновлення в країні основним пріоритетом соціальної політики визначено фінансову підтримку громадян при подоланні ними складних життєвих обставин зі збереженням адресних підходів, заходів і програм їх розв'язання, що може бути здійснено шляхом продовження комплексу реформ у системі надання соціальних трансфертів. Основними завданнями у цій сфері визначено:

- забезпечення максимальної адресності та максимального наближення надання певного виду соціальної підтримки тим громадянам, хто її потребує першочергово;

- модернізація різних програм з надання соціальної допомоги в єдиний уніфікований пакет, визначений на основі врахування індивідуальних потреб громадян незалежно від їх статусу (для прикладу, внутрішньо переміщена особа чи ні);
- всеохоплююча прозорість і максимальна об'єктивність визначених критеріїв при отриманні соціальної допомоги;
- удосконалення організації, механізму та критеріїв надання соціальних пільг і житлових субсидій домогосподарствам на оплату ЖКП, при придбанні скрапленого газу та твердого палива;
- усебічне забезпечення захисту прав дітей;
- забезпечення своєчасного та у повному обсязі фінансового забезпечення пенсій, щорічне проведення індексації пенсійних виплат;
- перегляд складових соціального трансферту за рахунок коштів державного бюджету для пенсійного забезпечення;
- упорядкування системи пенсійного забезпечення в частині посилення справедливих і єдиних підходів до нарахування страхових пенсій усім категоріям пенсіонерів;
- проведення заходів щодо пошуку додаткових джерел наповнення доходів бюджетів Пенсійного фонду та Фонду ЗДССБ;
- удосконалення механізмів надання соціальних послуг з метою їх наближення до найбільш вразливих верств населення;
- підтримка осіб з інвалідністю в частині забезпечення їм належних допоміжних засобів реабілітації та ортопедично-протезними виробами, які мають підвищену функціональність та новітні технології;
- подальше впровадження механізму формування інституту обумовлених соціальних трансфертів (ОСТ) через обумовленість зайнятістю, що передбачає залучення тимчасово безробітних громадян до суспільно-корисної діяльності в частині забезпечення виконання завдань військової економіки з отриманням відповідної оплати праці за свою роботу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Kyrylenko, A Sydorchuk, S Koval, I Sydor (2022). Analiz vytrat yak skladova otsinky finansovoho stanu domohospodarstv. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 3(44), 82–91. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.3.44.2022.3786>
2. Андрейцева І. А. Рівень життя населення України за умов соціально-економічної нестабільності. *Економіка і суспільство*. 2023. Випуск 47. С. 211-222.
3. Горин В. П. Фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту: теоретична концептуалізація та проблеми функціонування: моногр. Тернопіль: ТНЕУ, 2020. 516 с.
4. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua/>
6. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам. Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 року № 332. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF>
7. Деякі питання підтримки внутрішньо переміщених осіб. Постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2023 року № 709. URL:
8. Дитяча бідність: вплив війни на стан домогосподарств з дітьми. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/38966/file/Child%20Poverty%20full%20>
9. Економічна стійкість під час війни: доходи, зайнятість та соціальна допомога в Україні. Квітень 2024. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/Economic%20Resilience%20in%C2%A0Wartime_UKR.pdf
10. Завгородня С. Економічна нерівність серед населення України в контексті забезпечення стійкості. Центр економічних і соціальних досліджень.

- Національний інститут стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-02/az_eknerivnist_19022024.pdf
11. Загальна сума прямих збитків інфраструктури вже перевищує \$105.5 млрд. *Kyiv School of Economics*. 27 May 2022. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-infrastrukturi-vzhe-perevishhuye-105-5-mlrd/>
 12. Заражевська С. Назад у 90-ті? Економіка України може втратити до 50 %. Чи означає це, що українці збідніють удвічі. *Forbes*. URL: <https://forbes.ua/inside/nazad-u-90-ti-ekonomika-ukraini-mozhe-vtratiti-do-50-chi-oznachae-tse-shcho-ukrainsi-zbidniyut-vdvichi-29042022-5740>
 13. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення. Раунд 2. 1 квітня 2022 року. Міжнародна організація з міграції. 10 с. URL: https://displacement.iom.int/sites/default/files/public/reports/IOM_Ukraine
 14. Звіт про роботу та виконання бюджету Пенсійного фонду України за 2023 рік. URL: <https://www.pfu.gov.ua/2164882-zvit-pro-robotu-ta-vykonannya-byudzhetu-pensijnogo-fondu-ukrayiny-u-2020-rotsi-2/>
 15. Звіт про фінансову стабільність. 2022. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2022-H2.pdf?v=4
 16. Інформація Міністерства фінансів України про виконання Державного бюджету України за 2023 рік. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/budget_2023-582
 17. Кириленко О. П., Коваль С. Л., Сидор І. П., Сидорчук А. А. Аналіз достатності доходів домогосподарств України. *Журнал управління та регулювання*. 2024. № 13 (2). С. 86-95.
 18. Кізима Т. О. Соціальні трансферти як джерело доходів домашніх господарств: проблемно-теоретичні аспекти. *Економіка та держава*. 2009. № 4. С. 46-50.

19. Комарова О. О. Функціональне призначення соціальних трансфертів в умовах трансформації суспільства. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2008/07/75-82_no-3_vol-26_2008_UKR.pdf
20. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%>
21. Майже 78,1 млрд. грн. спрямовано на соціальні виплати протягом трьох місяців 2022 року в умовах воєнного стану. *Урядовий кур'єр*. 2022. 10 травня. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/news/majzhe-781-mlrd-grn-spryamovano-na-socialni-viplat/>
22. Онишко С. В., Добрянська Н. Б. Фінансова поведінка домогосподарств України в умовах військової агресії та її вплив на формування довгострокових трендів післявоєнного розвитку. *Держава та регіони*. 2023. № 1 (127). С. 112-120.
23. ООН: в Україні понад 8 млн. внутрішньо переміщених людей. Це на чверть більше, ніж два місяці тому. *Суспільне. Новини*. 10 травня 2022. URL: <https://susplne.media/237912-v-ukraini-ponad-8-miljoniv-vnutrisno->
24. Перегудова Т. В. Соціальні трансферти: обумовленість зайнятістю у воєнній економіці України. *Стратегія економічного розвитку України*. 2022. № 50. С. 56-70.
25. Петрушка О. В., Шулюк Б. С. Європейські моделі соціального страхування професійних ризиків: досвід для України. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 33. С. 198-202.
26. Петрушка О. В., Шулюк Б. С. Іноземний досвід соціального страхування на випадок безробіття на прикладі Японії. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/41934/1/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf>
27. Петрушка О. В., Шулюк Б. С. Корпоративне пенсійне страхування як елемент ефективного функціонування пенсійної системи України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2018. Вип.31. С. 103-106.

28. Про Державний бюджет України на 2023 рік. Закон України від 22.10.2022 року № 2710-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text>
29. Про державну допомогу сім'ям з дітьми. Закон України № 2811-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text>
30. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям. Закон України № 1768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14#Text>
31. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. Закон України № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text>
32. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Закон України № 1105-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text>
33. Про зайнятість населення. Закон України № 5067-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text>
34. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми. Постанова КМУ № 1751-2001-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1751-2001-%D0%BF#Text>
35. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям. Постанова КМУ №250-2003-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/250-2003-%D0%BF#Text>
36. Про соціальні послуги. Закон України № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>
37. Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива. Постанова КМУ № 848. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-95-%D0%BF#Text>
38. Сидор І. П., Коваль С. Л. Потенційні можливості зростання фінансових ресурсів домогосподарств в Україні та їх вплив на рівень життя населення. *Регіональна економіка*. 2019. № 3 (25). С. 92-96.
39. Сидор І., Денисюк Т. Державне пенсійне страхування в Україні: виклики сучасності та напрями реформування. *Світ фінансів*. 2022. № 1. С. 22-35.

40. Сидор І. П. Податковий і неподатковий механізми наповнення місцевих бюджетів в Україні. *Економіка. Фінанси. Право*. 2017. № 9. С. 41-48.
41. Сидорчук А. А. Фінансова стійкість домогосподарств: теоретичні основи та прикладні аспекти: моногр. Тернопіль: ЗУНУ, 2023. – 474 с.
42. Ситник Н. С., Нурієва В. Бюджет домогосподарств як інструмент управління фінансами: особливості формування в умовах змін. *Інфраструктура ринку*. 2023. Випуск 72. С. 158-165.
43. Ситник Н. С., Фольтович Д. Р. Стан фінансової безпеки домогосподарств України в умовах війни. *Бізнесінформ*. 2024. № 4. С. 230-238.
44. Сімейний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
45. Соціальні трансфери як чинники вирівнювання добробуту населення України. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-12/transferty-2efaa.pdf>
46. Соціально-економічний стан домогосподарств України (за результатами загальнодержавного вибіркового обстеження соціально-економічного стану домогосподарств (ОСЕСД), проведеного у грудні 2023 – лютому 2024 роках). URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/46041/file/%D0%A1%D0%BE% pdf.pdf>
47. Швайко М. Л. Сучасні тенденції фінансів домогосподарств України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2020. Випуск 98. С. 46-55.
48. Шишкін В. С. Зміни рівня та структури доходів домогосподарств в Україні під впливом повномасштабної війни. *Економіка і суспільство*. 2024. Випуск 62. С. 62-72.
49. Шосте загальнонаціональне опитування: адаптація українців до умов війни. Соціологічна група «РЕЙТИНГ». 19 березня 2022. 43 с. URL: https://rating-group.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1000_ua_032022_v__press.pdf

50. Шулюк Б. С., Петрушка О. В. Корпоративна соціальна відповідальність в контексті реалізації пріоритетів державної фінансової політики. *Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Серія: Економіка*. 2024. Т. 29. Вип. 3(101). С. 29-35.